

UDK: 504.75 (575.1)

Samad XUDAYNAZAROV,
O'zMU dotsenti
E-mail: samadxudaynazarov@gmail.com
Alimardon SAODATOV,
O'zMU tayanch doktoranti
E-mail: alimardonsaodatov@mail.ru

Buxoro muhandislik-texnologiya institute dotsenti, PhD Q.Saloxov taqrizi asosida

FACTORS FOR FORMING ECOLOGICAL CULTURAL VALUES IN THE HEARTS AND MINDS OF YOUNG GENERATIONS ABSTRACT

Annotation

This article analyzes the factors, ways and means of forming environmental cultural values in the hearts and minds of the younger generation. The ways of forming humanistic spiritual and moral qualities in young people, such as love for Mother Nature, kindness, compassion and responsibility, are analyzed.

Key words: ecological culture, cultural values, humanistic, spiritual and moral virtue.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СЕРДЦАХ И УМЫХ МОЛОДЫХ ПОКОЛЕНИЙ АБСТРАКТНЫЙ

Аннотация

В данной статье анализируются факторы, пути и средства формирования экологических культурных ценностей в сердцах и умах молодого поколения. Проанализированы пути формирования гуманистических духовно-нравственных качеств у молодежи, таких как любовь к матери-природе, доброта, сострадание и ответственность.

Ключевые слова: экологическая культура, культурные ценности, гуманистическая, духовно-нравственная добродетель.

YOSH AVLOD QALBI VA ONGIDA EKOLOGIK MADANIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Annotatsiya

Bu maqolada yosh avlod qalbi va ongida ekologik madaniy qadriyatlarni shakllantirish omillari, yo'llari, usul vositalari tahlil qilingan. Yoshlarda ona tabiat borlig'iga nisbatan mehr-muhabbat, shaydolik, dardkashlik, mas'uliyat kabi gumanistik ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish yo'llari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, madaniy qadriyatlar, gumanistik, ma'naviy-axloqiy fazilat.

Kirish. Ekologiya masalalari insoniyatning chuqur tashvishga solayotgan, o'ylantirayotgan, echimini kutayotgan dolzarb umumbashariy global muammolardan biriga allaqachonlar aylanib ulgurgan.

Zero, Prezident Sh.M.Mirziyoyev keltirganidek: "Bugungi kunda har bir mamlakat bu jarayonning salbiy ta'sirini his etmoqda. Ming afsuski, bunday o'zgarishlar Markaziy Osiyo taraqqiyotiga ham katta xavf tug'dirmoqda"

Ekologik muammolarni asosan yuzaga keltiruvchi ham va uning bartaraf etuvchi kuch ham avvalo inson, uning faoliyati, ehtiyojlariga, intilishlariga bog'liq ekanligini anglasak, ertangi avlod yoshlari qalbi va ongida ona tabiatga, tevarak-atrofga mehr-muhabbat, shaydolik, dardoshlik, oshnolik, ma'naviy-axloqiy mas'uliyat tuyg'ularini barvaqt uyg'otish, ekologik savodxonligini muntazam oshirib borishning o'ta muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Chunki inson va tabiat munosabatlaridagi ijobiy o'zgarishlar, avvalo ertangi avlodning ona zamin tabiatiga bo'lgan munosabatiga, aql-idrokiga, atrof-muhit bilan amal qiladigan ongi va madaniyatiga, ilm-bilimiga, tajribasi, burchi va ma'suliyatiga bog'liqdir.

Yangi O'zbekistonda fuqarolarga ekologik barqaror hayot sharoitini yaratish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Ayniqsa, mustabid tuzumdan "meros" bo'lgan og'ir ekologik vaziyatni sog'lomlashtirish vazifalari yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish omillarini ilmiy o'rganishni taqozo qilmoqda. Zero, ekologik ong va tafakkur o'zgarmasa inson va tabiat munosabatlarida sog'lom mo'tadillik vujudga kelmasligi, nafaqat eski haqiqat

balki yangi haqiqat hamdir. Shu bois, yoshlarda tabiatga nisbatan gumanistik munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirishda iqtisodiy jihatdan kam xarajat, ta'sir ko'lam samarali bo'lgan omillar ahamiyatini ilmiy-falsafiy o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyatga egadir.

Bunday omillar tizimiga etnoekologik qadriyatlar, ekologik ruhdagi san'at va adabiyot namunalari, ekologik ta'lim-tarbiya, ekologik ruhdagi ijtimoiy-falsafiy fikrlar, g'oyalar hamda sog'lom tumush tarzini targ'ib va tashviq qiluvchi OAV, ijtimoiy institutlar, oila, mahalla, nodavlat va notijorat tashkilotlari va boshqalarni o'rni beqiyos ekanligini ko'rsatadi. Xususan, bu borada birgina san'at sohalari va adabiyotni ahamiyatiga e'tibor qaratsak, ulardagi ekoestetik jozibadorlik, emotsional bo'yoqdorlik, elastik egiluvchanlik tezkor va arzon ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari kabilar azal-azaldan ham insoniyat tafakkuri taraqqiyotining ma'naviy-madaniy mezonlari tizimida alohida ahamiyat kasb etib, inson va tabiat munosabatlarini sog'lomlashtirishda, yoshlar qalbida tabiatga nisbatan oqilona madaniy qadriyatlarni shakllantirishdek murakkab va ayni chog'da dolzarb funktsiyani bajarib kelganligini kuzatamiz.

Yangi O'zbekiston – milliy tiklanishdan-milliy yuksalish, harakatlar strategiyasidan - taraqqiyot strategiyasi tomon dadil odimlayotgan tarixiy pallada yoshlar ma'naviy-ma'rifiy kamolotiga, shu jumladan ekologik savodxonligiga e'tibor yanada ortib bormoqda. Chunki mustaqil fikr va ilmiy tafakkurga, zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan bahramand ma'naviy etuk barkamol avlodgina taraqqiyot taqdirida,

mavzumiz doirasida inson-jamiat-tabiati triadasi oqilonaligini ta'minlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Zero, ma'naviy qashshoqlik, bilimsizlik, tadbirsizlik, uquvsizlik, notovonlik bilan bugun ekologik tahdidlar shiddatiga bardosh berib bo'lmaydi. Shu boisdan, yoshlar ekologik madaniyatini yuksaltirishda zamonaviy usul va vositalarga, omillariga e'tibor qaratish, bu boradagi zamonaviy innovatsion g'oya va texnologiyalarga tayanish, ekologik muammolarga echim topishda va taraqqiyotimiz manfaatlarini himoya qilishda dolzarb ahamiyatga egadir.

Umuman olganda mavzuni dolzarbligini quyidagilar bilan belgilashimiz mumkin:

- yoshlar ekologik madaniyatini shakllantirishdagi omillar tizimi kontingent sastavi borasida aniq ilmiy xulosa, tuxamlarni hanuzgacha mavjud emasligi;

- yoshlarda ekologik madaniyatini shakllantirib, rivojlantirib boradigan muntazam to'garak, ilmiy-ijodiy guruhlarni nisbatan kamligi yoki mavjud emasligi kabilar shular sirasidandir.

Bizningcha yuqoridagilarni bartaraf etilishi yoshlarda sog'lom turmush tarzi, ekologik madaniyatini barvaqt rivojlanishini ta'minlaydi, ularda ona tabiatga, uning boyliklariga, cheksiz sahovatiga mehr-muhabbat tuyg'ularini shakllantiradi va tabiat boyliklari ustiga boylik qo'shish ishtiyogini oshiradi, bu borada mustaqil va ilmiy-ma'rifiy, ratsional yondoshishlariga muhim omil bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yosh avlodni tabiatga oqilona munosabatlar ruhida kamol topirishning ijtimoiy-falsafiy ildizlari bizda juda qadimiylikka ega bo'lgani holda boy og'zaki va yozma manbalarga, udum-an'analarga, usul va vositalarga egaligi bilan xarakterlidir. Ular mohiyatidagi ekologik qadriyatlar naql va aql, ilm va imon, diniy va dunyoviylik uyg'unligida sharqona-o'zbekona teran falsafiy donishvorlik kasb etib, kishilarni sog'lom ekologik muhit omonligini saqlashga chorlagan va necha avlodlarni tabiatga oshnolik, dardkashlik ruhida tarbiyalagan. "Avesto" davrida zardushtiylikda suv, tuproq, olov, havo, quyosh kabi tabiat unsurlarini e'zozlash, muqaddas bilish, tabiat boyliklariga boylik qo'shish ulug'langan.

Ajdodlar tomonidan, yosh avlodga ekologik qadriyatlarni singdirishni maqbul omillari, usul va vositalari kashf etib borilgan, yoki hayotiy ekologik zarurat tufayli ishlab chiqilgan. Bu boradagi qarashlar, g'oyalar, yondoshuvlar, ya'niki omillar uzoq tarixga egaligi bilan xarakterlidir. Bunga yorqin misol sifatida etnoekologik mavzudagi mif, afsona, rivoyat, asotir, ertak, maqol, masal, qo'shiq, dostonlar mohiyatidagi inson va tabiat munosabatlardagi antitezalar, oqilonalik va nooqilonalikni ajrlari o'z sabog'ini kelajakda aytib kelayotgan qadimiylikdan, tarixiylikdan nishonalardir. Xususan, "Mitra", "Susxotin", "Choymomo", "Haydar-haydar", "Navro'z", "Hosil bayrami", "Gul sayli", "Suv sayli", "Tog' sayli", "Bog' sayli" kabi xalq sayillari, ayrim ekologik tipdagi urf-odatlar, Avesto, "Irq bitigi", "Oltin yoruq", "Alpomish" kabi etnotafakkur durdonalari va xulas boy og'zaki va yozma ijod namunalari va shuningdek, "Qur'on Karim" va "Hadis Sharif"dagi ilohiy o'git va aqidalar, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy merosi, yoyinki Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", N.B.Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy", U.Xayyom, A.Jomiy, M.Lutfiy, A.Navoiy, Z.M.Bobur, B.Mashrab, M.Sh.Maxmur, M.Sh.Gulxaniy, M.A.Muqimiy, Z.H.Furqat va M.R.Ogahiy va G'urbat asarlaridagi tabiat va inson munosabatlarida oqilonalikka da'vat, tabiat go'zalligini asrash, sevish, bahramand bo'lish garmoniyasiga oid qimmatli fikrlar yosh avlod qalbi va ongida ekologik madaniy qadriyatlarni shakllantirish omillarining ma'naviy ildizlarini, manbalarini tashkil qiladi.

Shuningdek, "yaxshini - yaxshiligi-ku ibrat, yomoni - yomonligidan ham ibrat" deganlaridek, keyingi asrlardagi canoat inqilobi, hadsiz texnik va texnologik kashfiyotlar, demografik o'sish, kishilar ehtiyojlarini rangbaranglashtirilishi, ko'proq daromad-pul topish, boyish vasvasasi kabilar tabiat mulkini shafqatsizlarcha o'zlashtirishga, uning ishlariga to'porilik, zo'rvonlik, kalondumog'lik bilan aralashishga, turli plantatsiyalar, paxta monopoliyasi kabilar tabiiy landshaftlarni qayta tiklanmaydigan darajada buzilishiga, sobiq sho'rolar davrida "Biz tabiatdan i'nom va ehson kutib tura olmaymiz, balki uni majbur qilamiz" kabi shiorlar, zaminning katta geografik hududida umumiy tendentsiyani belgilab tabiat va inson munosabatlarini tarixan shakllanib kelgan nisbatan muvozanatli arxitekturasi konsturktsiyasiga putur etkazdi. Matyoqub Qo'shjonov yozganidek; "asosiy masala er-suvdan mumkin qadar ko'proq foydalanish, tabiatdan marhamat kutmaslik, uni o'sha kun xizmatiga, odamlar manfaatiga bo'ysundirish - davr shioriga aylangan edi. Bu davr manzaralari A.Muxorning "Chinor", S.Axmudning "Jimjitlik", M.Muhammad Do'stning "Lolazor" kabilar ifodasini topgan bo'lsa, uning keying oqibatlarini L.Bo'rixonning "Jaziramadagi odamlar", T.Qayipbergenovning "Ko'zning qorachig'i", Ch.Aytmatovning "Tog'lar qulayotgan zamon" kabi asarlarida o'z aksini topgan-ki bularni yosh avlod qalbi va ongida ekologik ogohlik, xushyorlik, mas'uliyat, oqibatni o'ylash, muvozanatni saqlash hamda inson tabiat munosabatlarini strukturasiidagi tadjiriy dinamik o'zgarishlarni xolis qiyoslash-taqqoslashga muhim omil bo'ladi.

Sharq va G'arb falsafasida inson qalbi, tabiiy muhit va yoshlar tarbiyasi, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik qadri borasida qimmatli fikrlar, falsafiy ishoralar uchraydi. Xususan antik davr tafakkur sohiblari Anaksimandr, Anaksimen, Aristotel, Geraklit, Demokrit, Afлотun, Fales, Epikur, Senika, Gomer, Gesiod, Esxil, Sofokl asarlarida sababiy bog'lanishlar, sabab-oqibat munosabatlarining tabiati, voqea-hodisaning yuzaga kelishi haqida o'ziga xos qarashlar ilgari surilgan. Mazkur qarashlar keyinchalik ekologiya va atrof-muhit xatarlarining mohiyatini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tushunishga "inson-jamiat-tabiiy muhit" triadasida o'zaro bog'liq jarayonlarini har tomonlama tahlil qilish uchun asos yaratgani bilan mavzumizga daxildordir.

Ekologiya, ekologiya bilan xavf-xatarlarni oldini olishning fundamental masalalari xorijiy tadqiqotchilar va boshqalar tomonidan o'rganilib, ularda asosan, ekologiyaning tibbiyot, geografiya va boshqa sohalar bilan aloqadorligi masalalari ko'rib chiqilgan bo'lsada, biroq ekologiya va yoshlar tarbiyasi, uning omillariga oid ayrim asoslarni ularda topishimiz mumkin.

Biz o'z ishimizni yoritishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev asarlari, ekologiyaga doir qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari, farmonlari va yuqoridagi kabi soha olimlarining ilmiy tadqiqotlari hamda A.Erkaev, X.Shayxova, Q.Nazarov, S.Otamurotov, M.Quronov, A.Mavrulov, O.Musurmonova, B.Ziyomuhamedov, X.Axmudov, A.Axmudov va boshqalarning asarlarida ilgari surilgan fikr va g'oyalar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ulardan metodologik asos sifatida foydalanamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning nazariy va metodologik asoslarini O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, ekologiyaga oid O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentning farmonlari, qarorlari, normativ - huquqiy hujjatlar, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning asarlari, soha olimlarini mavzuga oid ilmiy ishlanmalari tashkil etadi.

Tahlil va natija: Yangi O'zbekistonda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, tabiat tabiiyligini asrash - taraqqiyot,

farovonlik, rivojlanish, ertangi kunga ishonch garovi bo'lib, bu bir tomondan, jamiyat kishilariga va ayniqsa kelajak avlodning ekologik ongi va ma'naviy-madaniy saviyasi darajasiga bog'liqdir. Zero, erkin va farovon hayotni ekologik tanglik ustiga qurib bo'lmaydi.

Inson va tabiat munosabatlarini yaqin kelajakda mo'tadillashishini bugungi yoshlarni qaydarajada ekologik savodxonligi, ekologik ongi va madaniyati bu borada ilmi va bilimi, ma'naviy mas'uliyati darajasi belgilaydi. Yoshlar ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish bilan bog'liq masala biror davr uchun mavsumiy xarakterga ega bo'lmasdan balki tadrijiylikka ega bo'lgan uzleksiz jarayondir. Bu jarayoning nechog'lik kutilgan samaradorligini natijasi, avvalo uning shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi omillardan qaydarajada foydalanish mahoratiga ham bog'liqdir. Zero, yoshlar ekologik madaniyatini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi omillar tizimi sifatida shuncha tasodifiy, mavhumiy xarakterga ega bo'lmasdan, balki aql-tafakkur, uzoq tajribaning mahsulidir. Ularning har biri bu borada o'z imkoniyat ko'lamlariga, tarixiy-dinamik rivojlanish yo'lga, azaliy o'zaro dialektik aloqadorlikka, taqozolanganlikka, tarixiy mantiqiy uyg'unlik va uzviylikka egadir.

Mavzumiz doirasidagi ilmiy izlanishlarni tahlil qilganimizda yoshlarni ekologik madaniyatga sadoqat ruhida tarbiyalashga yo'naltiradigan, juda foydali ilmiy asoslarga ega kashfiyotlar, tadqiqotlar hamda etnomadaniy an'analar, ko'zlangan maqsadga olib boruvchi ko'plab omillar, vositalar borligini kuzatamiz. Shaksizki, bu borada fikr yuritganimizda avvalo, xalqimizning ko'p ming yillik ekologik madaniyati, bu boradagi amaliy-hayotiy tajribalari, yosh avlodni ekologik savodxonligini oshirishga qaratilgan tarbiya usullari, omillari, doshimand-falsafiy yondoshishlari, yo'riqlari mavjud bo'lganligini kuzatamiz. Ular quyidan-yuqoriga, oddiydan-murakkabga tomon doimo rivojlanishda bo'lib kelgan va yoshlar etnoekologik madaniyatini oshirishda betakror fenomenal jihatlariga, ma'naviy-axloqiy, estetik, ruhiy-e'tiqodiy mezon va me'yorlarga ta'sir o'tkazishning barqaror mexanizmlariga ega bo'lganligi bilan ham xarakterlidir.

Umuman olganda, mavzumiz doirasida chiqarilgan tarixiy-mantiqiy nazariy xulosalar va amaliy taklif-tavsiyalardan yoshlarda ekologik madaniyatni yuksaltirishda, O'zbekistonda olib borilayotgan tabiat muhofazasiga doir ma'naviy-ma'rifiy ishlarda, ekologiya masalalari bilan shug'ullanayotgan jamoat tashkilotlari faoliyatida, jumladan O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi, Ekologik partiyaning joylardagi bo'limlari, fuqarolik yig'inlari, "O'zbekiston yoshlar agentligi" faoliyatlarida, O'zbekiston Milliy universitetida o'qitilayotgan fanlar mavzularini boyitishda, shuningdek, "Ijtimoiy ekologiya", "Sog'lom turmush tarzi"

kabi maxsus kurslarni o'qitishda, "Milliy g'oya va etnomadaniy qadriyatlar", "Ma'naviyatshunoslik", "Madaniyatshunoslik", "Tarbiya", "Ijtimoiy falsafa", "Bioetika", "Ekologiya asoslari" fanlarning mavzusiga daxldor ma'ruza va seminar mashg'ulot matnlarini takomillashtirishda, ekologiyaga oid muloqot, davra suhbatlarida, ekologiya mavzusiga bag'ishlangan ma'naviy-ma'rifiy tabirlarda keng foydalanish mumkin.

Xulosa va takliflar. Yangi O'zbekistonda ekologik vaziyatni sog'lomlashtirish, jamiyatimiz kishilariga ekologik sog'lom muhitni yaratib berish zarurati, bir tomondan aholimizni salmoqli qismini tashkil qilayotgan yosh avlod ekologik madaniyatini yuksaltirishni taqozo etmoqda. Shu bois, yoshlar qalbi va ongida ekologik madaniy qadriyatlarni shakllantiruvchi iqtisodiy jihatdan arzon va samaradorligi yuqori bo'lgan omillar rolini ilmiy o'rganishni zaruratga aylantirmoqda. Chunki bu boradagi ong va tafakkur o'zgarmasa, inson-tabiat munosabatlari o'zgarmasa. Shu bois, yosh avlod qalbi va ongida ekologik madaniy qadriyatlar shakllantirish omillari tizimida sog'lom ekologik ruhni ifodalagan san'at sohalari: kino, teatr, tasviriy san'at, badiiy va ilmiy adabiyotlar, oila, mahalla, NNT, OAV, ta'lim-tarbiya, etnoekologik qadriyatlar, ekologik partiya va tashkilotlar, ekologik ruhdagi urf-odat, an'ana, bayramlar, otalar o'giti, ekologiyaga oid ma'naviy-axloqiy, etnoestetik falsafiy tafakkur durdonalari, ekologik g'oyalar, nazariyalar, ta'limotlar, diniy e'tiqodiy omillar, ekologiyaga oid qonunlar, tabiat turizimi, xorijiy tajriba kabilar shular sirasidandir.

Yangi O'zbekistonda yosh avlodni har tomonlama kamolga etkazish, xususan ularning ekologik ongi va madaniyatini yuksaltirish davlatimiz siyosatining muhim yo'nalishlaridan bo'lib, milliy taraqqiyotimiz manfaatlariga mosdir. Shu bois, yuqoridagi bildirilgan fikr-mulohazalardan kelib chiqqan quyidagi takliflar berishimiz mumkin:

- birinchidan, yoshlarda ekologik qadriyatlarni rivojlantirishning omillari, usul va vositalari bilan bog'liq kompleks dasturini ishlab chiqish, mavjudlarini takomillashtirish zarur;

- ikkinchidan, yosh avlod qalbi va ongida ekologik madaniy qadriyatlarni shakllantirish omillariga taraqqiyot ehtiyojlari va talablaridan hamda bugungi yoshlar fel-atvoridan kelib chiqqan holda yondoshish va omillar mexanizmi shunga mos takomillashtirishga innovatsion yondoshib borish darkor va boshqalar.

Yuqoridagi takliflarni amalga oshirilishi yosh avlod qalbi va ongida ekologik madaniy qadriyatlarni shakllantiruvchi omillar rolini yoritadi va oshiradi. Bu esa, ekologik muammolarni echishda, uni oldini olishda zaruriy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T.: O'zbekiston, NMIU, 2023.
2. Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi "Adolat", 2008. – 660 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. -464 bet.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqi 23.09.2020 <https://president.uz/uz/>.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).
6. Kalonov B. Davlat ekologik nazoratining huquqiy muammolari. –T.: Ma'naviyat, 2005. -122 b.
7. Qilichev F.T. Shaxs ekologik madaniyatini shakllantirishda diniy qadriyatlarining roli. Fal. fan bo'yicha (PhD).. dis. avtoref. - Toshkent: O'zMU, 2005. –48 b.
8. Qo'lyilov T. Ekologik madaniyatning shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari. –T.: Movarounnahr, 2007. 139 b.
9. Mamashokirov S. Ekologik ta'lim-tarbiyaning metodologik masalalari. –T.: O'zbekiston xalq akademiyasi "Nur",1993. -125 b.
10. Mamashokirov S. Yurakda tabiat sog'inchi //Tafakkur. –Toshkent, 2008. –№3 – B. 92-97.